

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful

همزیستی فرهنگی - اجتماعی از منظر اسلام

عبدالرسول یعقوبی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمته‌الله و مقام معظم رهبری علیه‌السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی و پژوهشی، درگرو نظام منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون آموزشی و پژوهشی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم

فهرست

مقدمه	۱۳
فصل اول: مفاهیم و بنیادهای نظری	۱۹
مقدمه	۱۹
مفهوم شناسی	۲۰
۱. مفهوم همزیستی	۲۰
الف) همزیستی در لغت	۲۰
ب) مفهوم همزیستی در اصطلاح	۲۱
۲. مفهوم مبانی و اصل	۲۴
۳. مفهوم اجتماعی و فرهنگی	۲۶
۴. صلح و جنگ	۲۸
بنیادهای نظری همزیستی	۲۹
۵. مبنای معرفت شناختی همزیستی	۳۰
الف) دیدگاه ملازمه میان پلورالیسم دینی با همزیستی و میان انحصارگرایی با ستیز	۳۱
ادله ملازمه میان پلورالیسم معرفتی و کثرت گرایی سیاسی - اجتماعی	۳۵
۱. وحدت ذاتی ادیان و تعدّد راههای نجات	۳۵
۲. تکثر در طبیعت	۳۸
۳. اخلاق طبیعی	۴۰
۴. وحدت صراط و تعدد سبیل	۴۱
ب) دیدگاه نقد ملازمه بین پلورالیسم دینی با همزیستی	۴۵

- یکم - نقد معرفت شناختی از پلورالیسم معرفتی - ۴۶
- دوم - ابزارانگاری پلورالیسم - ۴۷
- یک - ابزارانگاری پلورالیسم معرفت برای پلورالیسم اجتماعی فرهنگی - ۴۸
- دو - تکثرگرایی معرفت، ابزاری در دست لیبرالیسم سیاسی برای نفی حجیت، اقتدار و اعتبار دین ۵۰
- سه - ابزارانگاری تکثرگرایی برای ایجاد لیبرالیسم دینی یا پرتستانتیسم لیبرال - ۵۲
- سوم - نفی ملازمه میان انحصارگرایی و خشونت - ۵۳
- ج) بررسی و نتیجه‌گیری - ۵۴
۶. مبنای انسان‌شناسی همزیستی - ۶۰
- د) انسان‌شناسی همزیستی با دو رویکرد دینی و اومانیستی - ۶۱
- یکم - رویکرد اومانیستی - ۶۱
- دوم - رویکرد اسلامی - ۶۲
- ه) انسان‌شناسی همزیستی در ادیان الهی - ۶۵
- یکم - انسان‌شناسی مسیحی، نجات و همزیستی - ۶۶
- دوم - انسان‌شناسی یهودی، نجات و همزیستی - ۷۰
- سوم - انسان‌شناسی اسلامی، نجات و همزیستی - ۷۱
- یک - اصول اولیه انسان‌شناسی اسلام - ۷۱
- دو - عوامل نجات در اسلام - ۷۴
- سه - نقش اصول انسان‌شناسی اسلام در نجات و همزیستی - ۷۷
- چهارم - دیدگاه‌های نجات پیروان سایر ادیان از منظر قرآن - ۹۵
- یک - دیدگاه تأیید نجات بخشی ادیان الهی - ۹۶
- دو - دیدگاه مخالفت با نجات بخشی ادیان الهی - ۱۰۶
- پنجم - بررسی و ارزیابی - ۱۱۱
- ششم - نتیجه‌گیری - ۱۱۶
- فصل دوم: اصالت اصلاح پایه همزیستی اجتماعی - فرهنگی - ۱۱۹**
- مقدمه: مفهوم اصالت صلح، اصالت جنگ و اصالت اصلاح - ۱۱۹
- دیدگاه اول: اصالت جنگ یا دوگانه مسلمان - کافر - ۱۲۱
۱. غایت اصالت جنگ - ۱۲۵
۲. ادله اصالت جنگ - ۱۲۷

- الف) وجوب اعلاء کلمه الله و تحقق نهایی ارزش‌ها و قوانین اسلامی _____ ۱۲۸
- ب) وجوب محو کفر و الحاد به عنوان سبب اصلی برای جهاد بر علیه کفار _____ ۱۲۹
- ج) عمومات و مطلقات آیات قرآن _____ ۱۳۳
- دیدگاه دوم: اصالت صلح یا دوگانه همزیست - دشمن _____ ۱۴۰
۳. دیدگاه‌های اصالت صلح _____ ۱۴۰
- الف) دیدگاه اول: صلح مطلق یا صلح حقارت‌آمیز _____ ۱۴۱
- ب) دیدگاه دوم: صلح مقید یا صلح مبتنی بر عدالت _____ ۱۴۵
- یکم - ادله دیدگاه اصالت صلح مبتنی بر عدالت و دعوت _____ ۱۴۸
- یک - مشروعیت مشروط صلح در اسلام _____ ۱۴۸
- دو - اطلاق و تقیید در آیات جنگ و صلح _____ ۱۵۲
- سه - هدف از جهاد و اخذ جزیه رفع کفر نیست _____ ۱۵۶
- دوم - حکمت جهاد _____ ۱۵۶
- سوم - حکمت جزیه _____ ۱۶۱
- چهارم - ماهیت جهاد، دفاعی است نه تهاجمی _____ ۱۶۷
- پنجم - بازگشت جهاد ابتدایی به جهاد دفاعی است _____ ۱۷۱
- ششم - سیره جهادی رسول الله و اصالت صلح _____ ۱۸۸
- هفتم - تحلیل جنگ‌های رسول خدا ﷺ با اهل کتاب _____ ۱۹۰
- هشتم - واقعه بنی قریظه _____ ۱۹۱
- نهم - تحلیل جنگ‌های رسول خدا ﷺ با مشرکان _____ ۱۹۵
- دهم - جنگ بدر کبری _____ ۱۹۶
- یازدهم - عواملی که موجب جهاد مقاومت شد (از بعثت تا هجرت) _____ ۱۹۷
- دوازدهم - عواملی که موجب جهاد مواجهه شد (از هجرت تا فتح مکه) _____ ۲۰۰
- سیزدهم - تحلیل اقتصادی از برخوردهای نظامی _____ ۲۰۲
- چهاردهم - نامه‌های دعوت پیامبر به سلاطین و حاکمان _____ ۲۰۹
- نظریه مختار: اصالت اصلاح با راهبردهای متناسب _____ ۲۱۴
۱. اهمیت نظریه «اصالت اصلاح با راهبردهای متناسب» _____ ۲۱۸
۲. اهداف و راهبردهای اصلاح در ادبیات جامعه‌شناسی سیاسی معاصر _____ ۲۲۰
- الف) اهداف اصلاحی _____ ۲۲۰

- یکم - مطلوبیت تغییر و تحوّل در اصلاح ۲۲۱
- دوم - اصلاح در معنای لغوی ۲۲۲
- سوم - کاربردهای قرآنی اصلاح ۲۲۲
- چهارم - جهت‌گیری اصلاح ۲۲۳
- پنجم - اهداف در اصلاح ۲۲۵
- ب) راهبردها و ابزارهای جهادی ۲۲۹
- ابزار اول: جهاد و قتال برای دفع تجاوز و تعدی از جامعه اسلامی ۲۳۵
- یکم - آیات جنگ، مقید به شرایط تجاوز ۲۳۶
- دوم - آیات مطلق بدون شرط تجاوز ۲۴۳
- سوم - آیات مطلق صلح ۲۴۳
- ابزار دوم جهاد: جهاد دعوت برای توسعه و گسترش اسلام ۲۴۸
- ابزار سوم جهاد: جهاد قتالی برای رفع موانع دعوت و رفع سلطه از ملت‌های تحت سلطه ۲۵۲
- ابزار چهارم جهاد: ابزارهای سیاسی و اقتصادی با هدف تامین امنیت و صلح میان مسلمانان و غیرمسلمانان ۲۵۸
- ج) تناسب اهداف اصلاحی با ابزارهای جهادی ۲۵۹
- نتیجه‌گیری ۲۶۳
۱. تعهد به عهد و پیمان ۲۶۷
۲. اجرای عدالت ۲۶۷
۳. نفی سلطه‌گری و تلاش برای سیطره بر جامعه اسلامی ۲۶۹
۴. تعمیم حمایت از مسلمانان به مستضعفان و ملت‌های تحت ستم ۲۷۴
۵. دعوت به اسلام و رفع صدّ عن سبیل الله ۲۷۶
- فصل سوم: سطوح همزیستی ۲۸۱
- مقدمه ۲۸۱
- سطح اول همزیستی: همزیستی میان پیروان مذاهب اسلامی ۲۸۲
- سطح دوم همزیستی: همزیستی با اهل ذمه بر مبنای تابعیت ۲۹۳
۱. عناصر مؤثر بر همزیستی با مطلق کافران کتابی ۲۹۳
- الف) راهبرد کفار در تعامل با مسلمانان ۲۹۴
- ب) اشتراکات اعتقادی ۲۹۷

- ج) جغرافیای سیاسی مسلمانان و کفار؛ _____ ۲۹۸
۲. عناصر مؤثر بر همزیستی با اهل ذمه در قلمرو دارالاسلام _____ ۲۹۸
- الف) عنصر اول: اشتراک در عقاید توحیدی _____ ۲۹۸
- ب) عنصر دوم: حضور در دارالاسلام یا جغرافیای سیاسی مسلمانان _____ ۳۰۱
۳. ابعاد همزیستی اجتماعی - فرهنگی اهل ذمه با مسلمانان _____ ۳۰۷
- الف) وظایف و نقش اهل ذمه در قبال مسلمانان _____ ۳۰۸
- یکم - گردن نهادن به حاکمیت اسلام و تأیید مشروعیت حکومت اسلامی _____ ۳۰۸
- دوم - حفظ هویت اسلامی جامعه _____ ۳۱۰
- ب) وظایف و نقش مسلمانان در قبال اهل ذمه _____ ۳۱۴
- یکم - حمایت از حفظ هویت دینی - فرهنگی اهل ذمه _____ ۳۱۵
- دوم - حمایت از انجام مناسک، فرائض دینی و حفظ معابد _____ ۳۱۸
- سوم - حمایت از هویت سیاسی و قضایی اهل ذمه _____ ۳۲۱
- چهارم - حمایت از هویت اجتماعی اهل ذمه _____ ۳۲۵
- ج) عاملهای محدودکننده تراکم روابط با غیرمسلمانان _____ ۳۳۰
- یکم - نجاست کافر کتابی و غیر کتابی _____ ۳۳۱
- دوم - حلیت ذبائح _____ ۳۳۱
- سوم - ازدواج با غیرمسلمانان _____ ۳۳۲
- د) مسئله الحاق مشرکان به سطح دوم از سطوح همزیستی _____ ۳۳۵
- ه) دیدگاه عدم الحاق _____ ۳۳۵
- و) دیدگاه الحاق _____ ۳۳۹
- یکم - رویکرد اول _____ ۳۳۹
- دوم - رویکرد دوم _____ ۳۴۳
- ز) بررسی دیدگاهها و رویکردهای الحاق مشرکان به اهل ذمه _____ ۳۴۵
- سطح سوم همزیستی: همزیستی با مشرکان در داخل قلمرو اسلام بر مبنای پیمان و قرارداد _____ ۳۵۳
۱. الزام به پاسخ مثبت به درخواست آمان و امنیت جانی، مالی و دینی مشرکان مستأمن _____ ۳۵۵
۲. تفاوت سطح همزیستی مشرکان مستأمن با اهل ذمه _____ ۳۵۷
- همزیستی سطح اول، دوم و سوم در قانون اساسی جمهوری اسلامی _____ ۳۶۷
- سطح چهارم همزیستی: همزیستی با کفار در خارج از قلمرو اسلام _____ ۳۷۰

۱. اصول روابط همزیستی با دارالکفر _____ ۳۷۰
- الف) عمومیت همپیمانی، بی طرفی و نزاع نسبت به کافران اهل کتاب و مشرکان _____ ۳۷۰
- ب) اصل شناسایی دولت های کافر _____ ۳۷۷
- ج) اصل عدم دخالت _____ ۳۸۲
- د) مصونیت سیاسی نمایندگان در روابط دیپلماتیک _____ ۳۸۵
- ه) اصل مقابله به مثل _____ ۳۸۶
۲. تأثیر حاکمیت اسلامی بر سطح روابط با دارالکفر _____ ۳۸۷
۳. تأثیر موضع دارالکفر در تعیین سطح روابط با دارالاسلام _____ ۳۸۸
۴. موضع صلح طلبانه / روابط با دارالعهد _____ ۳۸۹
۵. عرصه های تعامل با دارالعهد _____ ۳۸۹
۶. ویژگی های روابط با دارالعهد _____ ۳۹۷
۷. موضع بی طرفانه / روابط با دارالحیاد _____ ۴۱۵
۸. تعریف اعتزال _____ ۴۱۶
۹. تلاش برای انکار اصل اعتزال _____ ۴۱۷
۱۰. موضع جنگ طلبانه / روابط با کفار حربی _____ ۴۲۰
- الف) سطح روابط با کفار جنگ طلب _____ ۴۲۰
- ب) اصول روابط با کفار جنگ طلب _____ ۴۲۵
- یکم - ممنوعیت تهاجم پیش دستانه _____ ۴۲۵
- دوم - اقدام متقابل و اقدام متناسب همراه رعایت اخلاق جنگ _____ ۴۲۷
- نتیجه گیری _____ ۴۳۱
- فصل چهارم: تجربه همزیستی - خصومت _____ ۴۳۳**
- مقدمه _____ ۴۳۳
- نقش عوامل غیر دینی در تجربه همزیستی _____ ۴۳۴
- تجربه های همزیستی _____ ۴۳۷
- تجربه اول: مواجهه اصلاحی دولت نبوی با جامعه یهودی و مسیحی _____ ۴۳۸
- تجربه دوم: مواجهه با حاکمیت استکباری - زرتشتی بر ایران _____ ۴۴۲
- تجربه سوم: همزیستی اعراب مسلمان با ایرانیان تازه مسلمان و ایرانیان غیرمسلمان _____ ۴۵۱
- الف) همزیستی با ایرانیان تازه مسلمان _____ ۴۵۱

- ب) همزیستی با زردشتیان _____ ۴۵۹
- ج) ظهور عوامل تنش‌زا در روابط همزیستی اعراب مسلمان و ایرانیان _____ ۴۶۷
- یکم - قوم‌گرایی عربی _____ ۴۶۸
- دوم - گرایش اسلام سُنی افراطی _____ ۴۷۶
- تجربه چهارم: همزیستی مسلمانان و اعراب مسیحی (عراق و شام) در عصر نبوت و خلافت _____ ۴۷۷
- الف) تحلیل عوامل جهاد _____ ۴۷۷
- ب) روابط همزیستی _____ ۴۸۴
- تجربه پنجم: همزیستی جهان اسلام (دوره بنی امیه، بنی عباس و عثمانی) و اروپای مسیحی (روم شرقی و آندلس) _____ ۴۸۶
- الف) شاخصهای تحلیل روابط مسلمانان و غیرمسلمانان در تجربه پنجم _____ ۴۸۶
- یکم - تفکیک سلوک سیاسی حکومت از فرهنگ عمومی مسلمانان _____ ۴۸۷
- دوم - تفکیک مرحله جهاد نظامی از مرحله همزیستی در قلمرو اسلامی _____ ۴۹۶
- سوم - انحاء تعاملات مسلمانان با غیرمسلمانان در خارج از قلمرو اسلامی _____ ۵۰۹
- یک - روابط دیپلماتیک _____ ۵۰۹
- دو - روابط فرهنگی _____ ۵۱۳
- سه - روابط اقتصادی و تجاری _____ ۵۱۷
- تجربه ششم: پاداش همزیستی مسالمت‌جویانه مسلمانان؛ کشتار مسلمانان در جنگ‌های صلیبی _____ ۵۱۹
- الف) ایدئولوژی، انگیزه‌ها و اهداف مسیحیان در جنگ‌های صلیبی _____ ۵۲۰
- یکم - از صلح مسیحی تا پیدایش ایدئولوژی جنگ مقدس _____ ۵۲۰
- دوم - اهداف و انگیزه‌ها _____ ۵۲۲
- ب) قرینه‌سازی جنگ‌های صلیبی و جهاد اسلامی _____ ۵۲۶
- نتیجه‌گیری _____ ۵۳۱
- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری _____ ۵۳۹
- کتابنامه _____ ۵۵۳

مقدمه

حکم به همزیستی و زندگی مسالمت‌آمیز با دیگر جوامع گاهی برساخته شرایط اجتماعی یا خرد جمعی است؛ چنان‌که گاهی انسان‌های خسته از جنگ و خشونت، بدنبال یافتن توجیهی عقلانی و معرفتی برای دستیابی به صلح و همزیستی با دیگر جوامع هستند؛ همچنان‌که گاهی خرد جمعی و یا طغیان احساسات کینه‌جویانه و خشم‌های منتهی به انتقام موجب حکم به عدم همزیستی است. حکم به همزیستی با عدم آن را می‌توان از منظر دین نیز جست‌وجو کرد. مسئله، زمانی اهمیت پیدا می‌کند که بسیاری از انسان‌ها در خُرد و کلان اجتماعی، همزیستی یا عدم آن را - با پیامدها و آثار فراوانی که در ابعاد انسانی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی بدنبال دارد - در منابع دینی و از جمله قرآن کریم جست‌وجو می‌کنند. بنابراین؛ برخی با استناد به وحی الهی، سنت معصوم یا سنت اصحاب، به همزیستی حکم می‌کنند و برخی دیگر نیز با استناد به آیات قرآن و سایر منابع دینی، در همان حال نزاع و کشمکش را تجویز می‌کنند. به راستی دیدگاه اسلام در مورد همزیستی چیست؟ به عبارت دیگر، این سؤال وجود دارد که بالاخره دیدگاه اسلام در تعاملات فرهنگی - اجتماعی با اجتماعات ناهمگون دینی همزیستی است یا کشمکش؟

بدون تردید، مسئله همزیستی از مسائل کهن و دارای تاریخی به درازنای تاریخ اسلام است. این مسئله و پاسخ به آن از زمانی مطرح شد که هویت اسلامی در جامعه مدینه شکل گرفت و مسلمانان خود را در برابر اغیار گوناگونی از جوامع یهودی، مسیحی، زرتشتی تا سایرین که بر ادیان الهی نبودند یافتند. آن‌ها با این سؤال مواجه بودند که با سایر جوامع

چگونه تعامل کنند؟ متون فقهی و کلامی مسلمانان، چه شیعه و چه اهل سنت، پاسخهای متنوع و گاه متناقضی را در این زمینه مطرح کرده است؛ با وجود این، عوامل متعددی از جمله تاریخ تعاملات مسلمانان با غیرمسلمانان و دیدگاه‌های شرق‌شناسی، تحولات فکری و اجتماعی و نیز اختلاف برداشت‌ها، باعث شده است تا محققین پاسخ‌های خود را روزآمد کنند و در این مورد تلاش‌های آن‌ها در خور تقدیر است. کتاب «اسلام و همزیستی مسالمت‌آمیز، راهبردها و موانع» از «علی‌اکبر علیخانی»، کتاب «مبانی همزیستی اجتماعی از نظر اسلام» از «عبدالعزیز ساشادینا»، کتاب «همبستگی ادیان و مذاهب اسلامی»، از «محمدابراهیم جناتی»، کتاب «الاسلام دین التعایش» از «ا. د. احمد عمر هاشم»، کتاب «اصول التعایش مع الاخر» از «یاسین حسن عیسی‌العاملی»، کتاب «همزیستی مسالمت‌آمیز در اسلام و حقوق بین‌الملل» از «محمد مهدی کریمی‌نیا» از این‌گونه کتاب‌ها است. با وجود این، فقدان ساختار مناسب یا فقدان رویکردهای شیعی و یا فقدان جامعیت و حتی طرح دیدگاه‌های عصری و شرق‌شناسانه در این منابع باعث شده است تا «همزیستی اجتماعی - فرهنگی» از منظر اسلام به گونه‌ای که سعی شده است، حتی الامکان فاقد نقائص مذکور باشد، به تدوین درآید.

در وضعیت کنونی جهان، صاحبان سلطه تلاش می‌کنند، متناسب با اهداف و منافع سیاسی، فرهنگی و اقتصادی خود، دو گانه صلح یا نزاع را، تقویت یا تضعیف کنند. آنان مؤسسات علمی و افراد وابسته را به خدمت می‌گیرند تا به قیمت تحریف آموزه‌های دینی، تفکر صلح یا جنگ را - به گونه‌ای که تأمین‌کننده منافع آن‌ها باشد - به صورت گفتمانهای محلی و منطقه‌ای گسترش دهند. از این‌رو هر گاه که تفکر جهاد قتالی و رهایی بخش به ضرر آن‌ها باشد از «اسلام رحمانی» و «اسلام، دین صلح و همزیستی» سخن می‌گویند و هر جا که با بهره‌گیری و سوءاستفاده از ناهمگونی‌های مذهبی، دینی، قومیتی در پی ایجاد تعارض و کشمکش‌های مذهبی و دینی برای دستیابی آسان‌تر به اهداف خود (اسلام‌هراسی، ایجاد تنفر و بدبینی، تفرقه)، هستند، صلح و همزیستی را به طاق نسیان می‌سپارند و از ارزشمندی قتال گفتمان‌سازی می‌کنند. گفتمان اول به سیاست صبر و سکوت در برابر ظلم و استکبار

می‌انجامد و سیاست دوم پیروان مذاهب و ادیان الهی را به جان هم می‌اندازد و در هر دو گفتمان این دینداران هستند که زیان برده و آن‌ها هستند که بهره‌اش را به تاراج می‌برند. همچنین افرادی که در لباس علم و تحقیق، تلاش می‌کنند، پیش‌فرضهای اندیشه‌ای خود را با استفاده تبعیض‌آمیز از آیات قرآن و سنت معصومین رونق می‌دهند، کم نیستند. بنابراین، تبیین دیدگاه جامع و صحیح اسلام از همزیستی، یک ضرورت است و می‌تواند موضع مسلمانان را در موقعیت‌های متفاوت در تعامل با مذاهب و ادیان مشخص کند.

به‌کارگیری تبعیض در آیات قرآن کریم و سنت معصومین علیهم‌السلام و نیز تأثیرپذیری از شرایط فکری، سیاسی و اجتماعی معاصر از جمله عوامل مهمی هستند که موجب لغزش بسیاری از نویسندگان در مقام تبیین دیدگاه اسلام در مورد همزیستی شده‌اند. دیدگاه اسلام در مورد وجود یا عدم همزیستی را به ناچار باید با تکیه محض بر منابع و مستندات اسلامی - بدون تأثیرپذیری از پیش‌فرض‌ها و شرایط فکری و اجتماعی معاصر و اعمال تبعیض در آیات قرآن و سنت معصومین - تبیین کرد. این تحقیق با به‌کارگیری روش تفسیری موضوعی، با رویکرد استنتاج از مفاهیم و آیات مرتبط در قرآن کریم، ضمن بهره‌برداری از دیدگاه‌های فقهی و کلامی، در صدد است موضع اسلام را در مورد همزیستی تبیین کند. تبیین دیدگاه همزیستی، اگر چه به‌طور مستقیم به موضوع «جهاد در اسلام» مربوط نمی‌شود؛ اما بدون تردید، با عنایت به بررسی نحوه تعامل با غیرمسلمانان و مسئله صلح و جنگ، ارتباط وثیقی با این بحث خواهد داشت. با وجود این، موضوع «جهاد در اسلام» به‌ویژه «جهاد ابتدایی» از مباحث اساسی است که مبانی، اصول و اهداف آن، پژوهش‌های عمیق دیگری را اقتضاء می‌کند.

موضوع همزیستی، دارای ابعاد متعدد است. تعیین دیدگاه اسلام درباره همزیستی برساخته تعیین دیدگاه اسلام درباره این ابعاد است. مبانی معرفت‌شناختی و انسان‌شناختی، تأسیس اصل و تعیین رویکرد اسلام به مسئله همزیستی و بالاخره سطوح همزیستی، از مهم‌ترین ابعاد مؤثر در تعیین دیدگاه اسلام درباره همزیستی است. ابعاد سه‌گانه یاد شده، سرفصل‌های فصول اول تا سوم این کتاب را تشکیل می‌دهند.

با تکیه بر دیدگاه جامع و صحیح، روشن خواهد شد که: اولاً، حقّ مطلق منحصر در اسلام است ولی، انحصار حقّ مطلق، منافی با تعاملات فرهنگی و امکان همزیستی سیاسی - اجتماعی با هویت‌های ناهمگون نیست؛ بلکه تعاملِ گفت‌وگو را ضرورت می‌بخشد و تقویت می‌کند. بنابراین، برای اعتقاد به همزیستی، نیازی به اشاعه اندیشه پلورالیسم معرفتی و دینی که به سست کردن پایه‌های هویت دینی می‌انجامد نیست. ثانیاً، خواهند دانست برای تعامل با غیرمسلمانان و دستیابی به «اهداف اصلاحی» چگونه از «ابزارهای متناسب جهادی» استفاده کنند؛ اسلام به همان اندازه‌ای که قائل به همزیستی مسالمت‌آمیز با غیرمسلمانان و به ویژه اهل کتاب است و از ابزارهای جهادی صلح‌آمیز در مسیر همزیستی، عدالت و گفت‌وگو استفاده می‌کند، در تخاصم با دشمنان و تجاوزگران در حقّ مسلمانان و مستضعفان، جدّی است. ادعا این است که اسلام دین همزیستی و پیامبر اسلام، پیام‌آور رحمت است و در صورت تعارض و کشمکش با هویت‌های ناهمگون، با هدف اصلاح جوامع، از ابزارهای متناسب جهادی استفاده کرده است. نظریه «اهداف اصلاحی با ابزارهای متناسب جهادی» ابداع نظریه جدید یا رویکرد جدیدی است که ضمن نقد نظریه‌های قدیمی، تلاش کرده است دیدگاه اسلام درباره همزیستی را تبیین کند. ثالثاً، اگر چه اسلام، همزیستی را به مثابه یک اصل پذیرفته است، اما تعاملات و روابط همزیستی با هویت‌های ناهمگون را در یک سطح لحاظ نمی‌کند؛ بلکه به اقتضای موضعگیری جوامع غیرمسلمان، سطوح متفاوتی از تعامل تعریف می‌شوند. در این ابعاد صرفاً به جنبه‌های انتزاعی و تجویزی موضوع پرداخته می‌شود. در واقع سخن از آن است که معرفت‌شناسی و جامعه‌شناسی دینی اسلام، کدامیک از دو دیدگاه همزیستی و خصومت و یا ترکیبی از آن دو را تجویز می‌کنند؟

از جهت دیگر، غالب شرق‌شناسی تمام تلاش خود را به کارگرفته است تا تاریخ تعاملات و روابط مسلمانان با غیرمسلمانان را بر بنیاد خشونت و جنگ استوار سازد. تجربه تاریخی روابط مسلمانان با غیرمسلمانان در این کتاب شرح واقعی از این تجربه را به نمایش در آورده است. بنابراین، سطح دیگر این موضوع، که فصل چهارم را تشکیل می‌دهد، بررسی

همزیستی در تجربه مسلمانان و غیرمسلمانان در درازنای تاریخ است. این بُعد از همزیستی، در واقع گذر به فراسوی ابعاد نظری همزیستی - خصومت و عطف توجه به ابعاد توصیفی، واقعی و تاریخی مسئله همزیستی است.

راهبرد «جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمیه» به عنوان وظیفه‌ای اسلامی و ملاحظه اهداف سازمانی، گسترش اندیشه‌های بین‌المللی اسلام و ایجاد فضای تلطیف و همزیستی بین المذاهب و بین‌الادیان است؛ تألیف کتابی با عنوان «همزیستی اجتماعی - فرهنگی از نظر اسلام» هم به لحاظ اندیشه‌ای و هم به لحاظ کاربردی می‌تواند در مسیر اهداف آن مساعد باشد.